

Folklor Wielkopolski

część 3

materiał do nauki samodzielnej Pracowni Tradycji Polskiej
Zespół Pieśni i Tańca Ziemi Szczecińskiej „Krağ”
Pałac Młodzieży — Pomorskie Centrum Edukacji w Szczecinie
Grupa: Krağ Senior 1, 01.02.2021 r.
Prowadzący: Artur Kotwas, Paweł Sokołowski

Folklor Wielkopolski

Regiony mogą być – i często są – wyznaczone umownie, według dowolnie przyjętych, lecz uzasadnionych kryteriów. W powszechnej praktyce językowej funkcjonuje jednak kilka podstawowych typów regionów: geograficzny, historyczny, gospodarczy, polityczny, a zwłaszcza etnograficzny, zwany również kulturowym. Tym ostatnim terminem, według Słownika etnologicznego, określa się jakieś terytorium ze względu na odrębność lub ustrukturowanie cech kultury właściwych ludności stale to terytorium zamieszkującej.

Wielkopolska jako region etnograficzny ukształtowała się na podłożu wcześniej powstałego regionu historycznego. Obok cech kulturowych zasięg regionu współkształtują również specyficzne warunki fizjograficzne krainy geograficznej. W przypadku Wielkopolski wyznaczają one północną i południową granicę regionu. Na północy tworzy ją rzeka Noteć, której szeroka, dawniej bagnista dolina stanowiła naturalną granicę Wielkopolski. Na północ od Noteci ciągnie się kulturowa strefa przejściowa wielkopolsko-krajeńska, a na północno-wschodnim odcinku Noteć oddziela Wielkopolskę od Kujaw.

Folklor Wielkopolski

Na południowym krańcu regionu podobną granicę naturalną stanowi szeroka, bagnista dolina rzeki Baryczy z jej licznymi dopływami oraz z systemem kanałów i stawów oddzielająca Wielkopolskę od Dolnego Śląska. Dalej w kierunku północno-zachodnim granica biegnie od okolic Rawicza przez teren pojezierza leszczyńskiego do Kargowy. Stąd w kierunku północnym zachodnią rubież regionu wyznacza w przybliżeniu pas pogranicza wielkopolsko-lubuskiego ciągnący się wzdłuż dolnego biegu rzeki Odry przez Babimost, Zbąszyń i Trzciel, a następnie od Pszczewa przez Międzychód i Puszcę Notecką sięgający dolnej Noteci w rejonie Krzyża.

Najtrudniejszy do jednoznacznego określenia jest wschodni zasięg wielkopolskiego regionu etnograficznego, ponieważ nie wyznaczała go granica naturalna, a jego wschodnia peryferia była otwarta na przenikanie wpływów kulturowych z regionów ościennych. Jako wschodnią strefą graniczną przyjąć zatem można obszar międzyrzecza prośniańsko-warciańskiego od okolic Koła aż po rejon Kępna i Wieruszowa na południu.

Folklor Wielkopolski

W ciągu stuleci ukształtował się specyficzny, wielkopolski krajobraz kulturowy, którego charakterystyczne ustrukturywanie spełnia kryteria regionu etnograficznego. Rozwijała się tu tradycyjna kultura ludowa we wszelkich jej przejawach – w sferze materialnej, duchowej, folkloru i obyczajowości i kształtowała regionalna odmiana polszczyzny w postaci dialektu wielkopolskiego i jego gwarowych wariantów. Podłożem tych procesów była nawarstwiająca się sieć osadnicza i komunikacyjna, której początki sięgają średniowiecza. Ślady tej ewolucji czytelne są w różnorodnych typach wsi, ich formach przestrzennych i kształtach dawnej zabudowy.

Powyższy syndrom kulturowo-językowy, a dokładniej jego specyficzne właściwości, stanowi podstawę wyodrębnienia regionu etnograficznego. Obok tego istnieje jeszcze jedno istotne kryterium współokreślające region etnograficzny: poczucie tożsamości kulturowej jego mieszkańców, świadomość przynależności regionalnej (mierzonej w kategoriach „swój-obcy”), której wyrazem są funkcjonujące etnonimy: Wielkopolanin lub częściej Poznaniak. Ponadto wewnątrz regionu występują etnonimy lokalne lub subregionalne odnoszące się do mniejszych jednostek terytorialnych i ich mieszkańców. Podstawą ich wyodrębnienia są wybrane cechy kulturowe (lub językowe) charakterystyczne dla danego obszaru. W pewnej mierze współczesne subregiony są odbiciem dawnych podziałów administracyjnych, zachodzących w przeszłości procesów historycznych (np. osadniczych, kolonizacyjnych) bądź też śladem dominacji wielkiej własności ziemskiej.

Folklor Wielkopolski

W różnych częściach regionu wielkopolskiego wyodrębniło się kilka subregionów odznaczających się swoistymi cechami kultury ludowej i/lub języka, szczególnie zaś folkloru. Odpowiadające im nazwy są przeważnie etnonimami określającymi ich mieszkańców jako grupy etnograficzne (niekiedy lokalne).

Do charakterystycznych wyróżników kulturowych należą m.in. regionalne cechy muzyki ludowej – zwłaszcza repertuaru i instrumentarium – oraz związanego z nią folkloru tanecznego. Dla Wielkopolski reprezentatywnym instrumentem wyróżniającym ten region w skali całego kraju są dudy, występujące zazwyczaj razem ze skrzypcami „podwiązany” w dwuosobowym składzie kapeli ludowej. Instrument ten był dawniej rozpowszechniony w całej południowej części Wielkopolski, od Poznania włącznie aż po granicę śląską w rejonie Rawicza i Krotoszyna. Również obecnie, choć w mniejszym stopniu, jest on żywotnym symbolem ludowej kultury muzycznej regionu.

Na tymże obszarze południowej Wielkopolski wyróżniają się swymi cechami kulturowymi dwa podregiony: Biskupizna, obejmująca kilkanaście wsi w południowej części powiatu gostyńskiego (z miastem Krobią jako centrum), oraz Chazacy, niewielki podregion zajmujący południowo-wschodnią część powiatu rawickiego. Pierwszy z nich swą nazwę zawdzięcza poznańskim biskupom, do których ziemia ta w przeszłości należała. Społeczność biskupiańska (Biskupianie) odznacza się silnym poczuciem odrębności i przywiązaniem do swych tradycji, szczególnie do folkloru muzycznego, tanecznego i obrzędowego. Wyraża się ono również kultywowaniem strojów ludowych, niezwykle ozdobnych u kobiet i skromniejszych męskich, zawierających w detalach i kolorystyce aluzje do ubiorów duchowieństwa.

Folklor Wielkopolski

Nad dolną Orlą i Baryczą żyje niewielka grupa etnograficzna Chazaków (lub Hazaków – pisownia chwiejna) pochodzenia śląskiego. Etymologia tego etnonimu nie jest bezspornie wyjaśniona; sami mieszkańcy o swoim terenie mówią Hazy. Wyróżniają się oni przede wszystkim swoistą gwarą z rzadkim w Wielkopolsce mazurzeniem. Żywe są tam również tradycje muzyki dudziarskiej i śpiewu ludowego, choć nie wyróżniają się od otoczenia tak silnie jak u Biskupian.

Na zachodnim krańcu Wielkopolski, na pograniczu lubuskim, od Kopanicy, przez Babimost, Zbąszyń aż po Trzciel, wzdłuż dolnej Obry rozciąga się obszar nazywany oficjalnie Regionem Kozła. Choć jego mieszkańcy nie stanowią konkretnej grupy etnograficznej o jednolitym etnonimie (funkcjonują tam jedynie nazwy społeczności lokalnych, np. Dąbrowszczanie we wsi Dąbrówka Wlkp., Przyprostyniaki – w Przyprostyni itp.), obszar ten wyróżnia się jako subregion kulturowy, a jego podstawowym wyróżnikiem jest, tylko tam występujący, rodzimy instrument muzyczny z rodziny dud, zwany kozłem.

Folklor Wielkopolski

Występuje on zwykle w trzyosobowym zespole ze skrzypcami i klarnetem Es, z którymi tworzy reprezentatywny dla zachodnio-wielkopolskiego (nie lubuskiego!) folkloru muzycznego typ kapeli ludowej. W Regionie Kozła zachował się również tradycyjny repertuar taneczny oraz lokalne odmiany strojów ludowych, szczególnie kobiecych. Ponadto charakterystyczną cechą subregionu są zróżnicowane wewnętrznie specyficzne gwary pogranicza.

Za subregion uważa się też niekiedy ziemię szamotulską z uwagi na zachowane tam tradycje folkloru muzyczno-tanecznego i obrzędowego oraz lokalną odmianę stroju ludowego. Charakterystycznym instrumentem szamotulskim jest maryna – basy o trapezoidalnym kształcie korpusu, wyposażone dodatkowo w mosiężne talerzyki pobrzękujące przy uderzaniu. Maryna gra w trzyosobowej kapeli za skrzypcami i klarnetem, silnie podkreślając rytm przez uderzanie nóżką basów o podłogę. W ten sposób łączy cechy instrumentu strunowego z perkusyjnym.

Folklor Wielkopolski

Północno-wschodnią część Wielkopolski zajmuje duży subregion o nazwie Pałuki, graniczący na wschodzie z Kujawami, na północy z Krajną. Jego wschodnią i północną granicę wyznacza bieg górnej i środkowej Noteci. Pod względem przestrzennym Pałuki obejmują tereny powiatów znińskiego i szubińskiego oraz częściowo mogileńskiego, gnieźnieńskiego, wągrowieckiego i wschodni kraniec chodzieskiego. Południowy zasięg subregionu nie jest jasno określony i przechodzi płynnie w terytorium Wielkopolski centralnej, od której specjalnie nie różni się pod względem kulturowym.

Wschodnie peryferie Wielkopolski obejmujące tereny powiatów konińskiego, kolskiego, tureckiego i kaliskiego, przynależące kulturowo i językowo do regionu wielkopolskiego, wykazują różnice w stosunku do centrum regionu, o których była już mowa, zaś ich północne i wschodnie krańce stanowią strefy przejściowe między Wielkopolską, Kujawami, Mazowszem i Sieradzkim.

Kłaniany/dupnik

Taniec – zabawa polegająca na wykonywaniu przesadnie głębokich ukłonów (stąd jego nazwa), lecz w rzeczywistości tańczący starają się popchnąć pośladkami osobę stojącą z tyłu (stąd druga nazwa tej zabawy – dupnik), która też przy najbliższej okazji nie pozostaje dłużna, co wywołuje powszechną wesołość, szczególnie wśród samych uczestników zabawy.

Taniec dwuczęściowy (tempo I części – wolne, części II – umiarkowane), metrum 2/4.

Tancerz i tancerka stoją naprzeciw siebie na obwodzie koła, na ogół chłopak lewym bokiem do środka koła, dziewczyna – prawym, ręce swobodnie opuszczone wzdłuż tułowia.

Kłaniany/dupnik

takt 1: „raz” uniesienie obu rąk szerokim ruchem w górę / „dwa” rozpoczęcie pochylania w przód (ukłonu) z jednoczesnym stopniowym opuszczaniem rąk

takt 2: „raz” kontynuacja pochylania tułowia (do głębokiego ukłonu), ręce opuszczone nisko w bok „dwa” wytrzymanie pozy (pauza)

takt 3: „raz” pół obrotu dwoma krokami w miejscu (partner w lewo, partnerka w prawo) z jednoczesnym uniesieniem obu rąk w górę (jak w takcie 1.), „dwa” to samo, co w takcie 1.

takt 4: to samo, co w takcie 2.

Ten 4-taktowy motyw taneczny powtarza się czterokrotnie (przez całą pierwszą część melodii).

takty 17–32: taniec parami w trzymaniu zamkniętym krokiem płaskiej polki po obwodzie koła (na początku przez 8 taktów w obrotach w prawo w I kierunku tańca, partner zaczyna prawą nogą w przód, partnerka lewą w tył, potem na ogół następuje zmiana kierunku tańca i wirowania).

Taniec powtarzany jest z reguły dwa lub trzy razy, wykonywany jest bez przyśpiewki.

Kłaniany/dupnik

Materiał instruktażowy:

<https://youtu.be/J261VFtnM8U>

Świyci miesiunc, świyci

Świyci miesiunc, świyci, gwiozdy pomagajum,
jeszczy muoje uoczka kuochania nie znajum.

Świyci miesiunc, świyci wysokuo za buorym,
stuojała dziewula w puolu za uogrodym.

Dziewula kuonała, jeszczy sie pytała,
czy na tamtym świycie chłopoki byndziecie.

Dziewulo, dziewulo, a cuo ci sie plecie,
cuo ci po chłopokach na tym drugiym świycie.

Świyci miesiunc, świyci, wkoło nieguo koło,
gdzie jo sie ubróce, wszyndzie mi wesoło.

Świyci miesiunc, świyci, wkoło nieguo gwiozdy,
ciebie kuocho jedyn, a mie kuocho koždy.

Świyci miesiunc, świyci

Taniec należy do szerokiej grupy wiwatów – tańców charakterystycznych dla folkloru wielkopolskiego, występujących wyłącznie w tym regionie. Tańczony gromadnie w bezładnej grupie oraz po kole z towarzyszeniem śpiewu (w Dąbrówce Wlkp. tańczony był w innej formie, pełnił szczególną funkcję w obrzędzie weselnym).

Świyci miesiunc, świyci

Przebieg tańca:

I część melodii

takty 1–4: tancerze w trzymaniu zamkniętym wykonują kroki odstawno-dostawne w rytmie ćwierćnut w I kierunku tańca, chłopak zaczyna lewą, a dziewczyna prawą nogą: / „raz” odstawienie nogi w kierunku tańca (partner – lewej, partnerka – prawej) / „dwa” dostawienie drugiej nogi (w tacie IV dostawienie nogi połączone z przytupem)

takty 5–8: takie same kroki w przeciwnym kierunku, złączone dłonie uniesione w górę na wysokość twarzy i skierowane w II kierunku tańca

takty 9–16 (powtórka I części melodii) to samo, co w taktach 1–8, ale zmiana kierunku tańca następuje co 2 takty

II część melodii

takty 1–16: polka parami po obwodzie koła w I kierunku, w obrotach w prawo, złączone dłonie oparte na lewym biodrze partnera

Świyci miesiunc, świyci

Materiał instruktażowy:

https://youtu.be/9MTvG_xdQJ0

Świyci miesiunc, świyci

Przebieg tańca:

I część melodii

takty 1–4: tancerze w trzymaniu zamkniętym wykonują kroki odstawno-dostawne w rytmie ćwierćnut w I kierunku tańca, chłopak zaczyna lewą, a dziewczyna prawą nogą: / „raz” odstawienie nogi w kierunku tańca (partner – lewej, partnerka – prawej) / „dwa” dostawienie drugiej nogi (w tacie IV dostawienie nogi połączone z przytupem)

takty 5–8: takie same kroki w przeciwnym kierunku, złączone dłonie uniesione w górę na wysokość twarzy i skierowane w II kierunku tańca

takty 9–16 (powtórka I części melodii) to samo, co w taktach 1–8, ale zmiana kierunku tańca następuje co 2 takty

II część melodii

takty 1–16: polka parami po obwodzie koła w I kierunku, w obrotach w prawo, złączone dłonie oparte na lewym biodrze partnera

Świyci miesiunc, świyci

Materiał instruktażowy:

https://youtu.be/9MTvG_xdQJ0